

6 **Upravljanje z denarjem in življenjsko zadovoljstvo na prehodu v odraslost**

Maja Zupančič, Ulrike Sirsch in Mojca Poredoš

6.1 **Izhodišča za psihološko preučevanje s financami povezanega vedenja na prehodu v odraslost**

Pridobivanje znanja, učenje spretnosti in oblikovanje stališč na področju upravljanja z osebnimi finančnimi zadevami predstavlja pomemben del prehoda v odraslost, ko se posamezniki postopno finančno osamosvajajo od svojih staršev. Ugotovitve raziskav namreč kažejo, da mladi na prehodu v odraslost (pa tudi njihovi starši ali drugi odrasli) v svojem pojmovanju odrasle osebe kot eno izmed najpomembnejših značilnosti navajajo finančno neodvisnost (npr. Arnett, 2001; Mayseless in Scharf, 2003; Nelson, Padilla-Walker, Carroll, Madsen, Barry in Badger, 2007; Puklek Levpušček in Zupančič, 2010; Sirsch, Dreher, Mayr in Willinger, 2009). Pri spoprijemanju z razvojno nalogo finančnega osamosvajanja od prvotne družine (staršev) ima finančna pismenost (poznavanje in razumevanje finančnih zadev, pojmov ter tveganj, spoprijemanje s finančnimi tveganji in priložnostmi, raba tega znanja in spretnosti pri informiranem finančnem odločanju) ter njeno udejanjenje v obliki učinkovitega ravnanja s financami (OECD, 2017) pomembno vlogo v pridobivanju temeljnih spretnosti za neodvisno življenje, ko mladi postopno prevzemajo odgovornosti odraslih. Z nadaljnjim razvojem digitalne tehnologije bo raba spretnosti in kompetenc na področju finančnih zadev postala še bolj pomembna, zlasti v deželah, ki omogočajo rabo finančnih storitev že osebam v zgodnjem mladostništvu.

V sodobnih (post)modernih družbah lahko mladostniki opravljajo osnovne (osebne) finančne dejavnosti in so uporabniki potrošniških storitev, tj. imajo npr. bančni račun (v Sloveniji je tako poročalo 90 % petnajstletnikov; OECD, 2014) in dostop do plačevanja preko spleta. Rezultati raziskave PISA 2015 kažejo, da ima v povprečju med desetimi sodelujočimi državami (Avstralija, Belgija, province v Kanadi, Čile, Italija, Nizozemska, Poljska, Slovaška, Španija, ZDA) približno 60 % petnajstletnikov bančni račun in/ali debetno (plačilno) kartico ali/in zaslužijo denar z opravljanjem določenega dela (OECD, 2017). Pri tem se pojavljajo vprašanja, ali imajo mladostniki potrebno znanje in učinkovite spretnosti o finančnih zadevah, ali so ustrezno pripravljeni za delovanje v novih in stalno spreminjajočih se finančnih okoljih ter preko katerih socializacijskih

posrednikov pridobivajo ustrezno znanje o finančnih zadevah in se učijo primernih finančnih spretnosti.

Obsežna mednarodna raziskava PISA 2012 je bila prva raziskava o finančni pismenosti, v kateri so sodelovali petnajstletni mladostniki. Ocenjevanje te vrste pismenosti je bilo opravljeno v 18 državah, med njimi v 13 OECD državah. Dosežki slovenskih mladostnikov so bili v primerjavi z globalnim povprečjem držav OECD podpovprečni (OECD, 2014) in nižji od pričakovanih dosežkov petnajstletnikov s podobnimi rezultati pri matematični in bralni pismenosti iz vseh sodelujočih držav (OECD, 2014). Ugotovitve v PISA 2015 (slovenski mladostniki niso sodelovali) pa kažejo, da večina petnajstletnikov (med 50 % do 75 %) v devetih deželah ne dosega osnovne ravni finančnih spretnosti in kompetenc. Celo v državah, v katerih so dosežki mladostnikov v povprečju OECD držav ali so nadpovprečni – vključno z avstralskimi, italijanskimi, nizozemskimi, poljskimi in ameriški (ZDA) – so dosežki vsaj petine mladostnikov na področju temeljne ravni finančne pismenosti podpovprečni (v Sloveniji je bilo leta 2012 takih 18 %; OECD, 2014). To pomeni, da posamezniki ne morejo oceniti niti vrednosti enostavnega proračuna ter ne znajo smiselno/preudarno oceniti odnosa med stroški nakupa določenega izdelka ali storitve in posameznikovo koristjo pri tem nakupu (OECD, 2017).

Dalje se morajo v nekaterih državah mladostniki, ki bi se (glede na učne dosežke in aspiracije) lahko izobraževali na terciarni ravni, soočati in spoprijemati s finančnimi odločitvami glede nadaljevanja izobraževanja. Če želijo nadaljevati svoje izobraževanje, morajo ugotoviti, kako bi si lahko plačali študij. V izobraževalnih sistemih s plačljivim terciarnim izobraževanjem in visokimi stroški študija namreč veliko študentov zaključijo študij z velikimi dolgovi. V Avstraliji je imelo npr. v študijskem letu 2012/2013 približno 80 % študentov 1., 2. in doktorske stopnje univerzitetnega izobraževanja študijsko posojilo, v ZDA jih je imelo tako posojilo 62 % na 1. stopnji univerzitetnega izobraževanja in 67 % na 2. stopnji, na Nizozemskem so imeli v povprečju približno 18.000 ameriških dolarjev dolga, v Kanadi pa približno 12.000 dolarjev (OECD, 2017, str. 41).

6.2 Finančna socializacija in finančno vedenje mladih

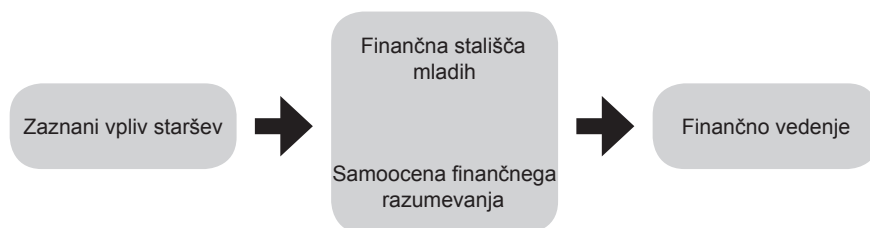
S. M. Danes (1994) je opredelila finančno socializacijo kot proces, v katerem posamezniki usvajajo znanje (pridobivajo informacije, razvijajo razumevanje), standarde in norme ter razvijajo stališča, vrednote in vzorce vedenja, ki prispevajo k njihovim (osebnim) finančnim praksam (npr. ravnanju z denarjem) in blagostanju. Velik del socializacije v družbah zahodnega tipa poteka v družinskem

mikro-okolju. Pri tem so starši pomembni posredniki finančne socializacije, saj svoje otroke preko neposrednih interakcij (npr. posredovanje informacij, pojašnjavanje, vpletanje otrok v različne »finančne dejavnosti«, kot so plačevanje, načrtovanje nakupa, ravnanje z žepnino) ali vzorov (modelov) ravnanja s financami učijo spretnosti pri upravljanju z (osebnim) denarjem, sooblikujejo njihove finančne navade in vrednote. Mladostniki, ki se s starši pogovarjajo o denarju in varčevanju, v povprečju npr. dosegajo višje ravni finančne pismenosti, kot tisti, ki se s starši o denarju ne pogovarjajo (OECD, 2017). Tudi študentke, stare od 19 do 24 let, ki so v okviru družine odprto razpravljale o finančnih zadevah, so menile, da so se hitreje naučile reševati osebne finančne težave (Solheim, Zuiker in Levchenko, 2011).

Podobno je pregled 100 študij v zadnjih štirih desetletjih (Gudmunson in Danes, 2011) pokazal, da je finančna socializacija v družini močnejši dejavnik finančnega vedenja mladih na prehodu v odraslost kot formalno izobraževanje in da tudi pozitiven odnos posameznikov s starši prispeva k primernemu finančnemu vedenju. S. Shim, B. L. Barber, Card, Xiao in J. Serido (2010) so predstavili hierarhični model, s katerim so na podlagi empiričnih podatkov v ZDA pojasnjevali samozaznano finančno vedenje študentov prvih letnikov in dejavnike tega vedenja. Po tem modelu finančna socializacija oz. učenje o finančnih zadevah v mladostništvu (kot so o tem poročali študenti) prispeva k samooceni finančnega razumevanja in stališčem brucev¹, ta pa dalje napovedujejo njihovo pozitivno finančno vedenje. Izkazalo se je tudi, da finančno vedenje staršev (kot ga zaznavajo bruci) pojasni večji delež finančnega vedenja študentov v primerjavi z njihovimi predhodnimi izkušnjami z delom in finančnim izobraževanjem v šoli. Tako delovne izkušnje kot tudi formalno finančno izobraževanje pa prispevajo k samozazanemu (subjektivnemu) razumevanju finančnih zadev pri brucih (Shim idr.).

Pomembno vlogo finančne socializacije s strani staršev, kot so jo ocenili študenti, sta podprla tudi Jorgensen in J. Savla (2010) pri dveh skupinah študentov v ZDA (starih od 18 do 22 let in od 23 do 29 let), saj so ugodnejše ocene finančne socializacije napovedovale višjo raven njihovega subjektivnega razumevanja (osebnih) finančnih zadev in pozitivna finančna stališča do učinkovitega ravnanja s financami. Finančna stališča (in razumevanje finančnih zadev, Shim idr., 2010) so se po eni strani neposredno povezovala s finančnim vedenjem študentov, posredovala pa so tudi zaznani vpliv finančne socializacije v družini na finančno vedenje. Posredni prispevek finančne socializacije s strani staršev k finančnemu vedenju študentov povzema slika 6.1.

1 V nadaljevanju uporabljamo izraza študent/bruc za oba spola.



Slika 6.1: Poenostavljeni model dejavnikov finančnega vedenja mladih na prehodu v odraslost.

V okviru širšega raziskovalnega projekta, ki ga usklajuje M. Friedlmeier, smo v Sloveniji in Avstriji želele preveriti opisani model finančnega vedenja brucev, pa tudi obsežnejši model, ki bi pojasnil zadovoljstvo brucev pri njihovem ravnanju z osebnimi financami.

6.3 Primerjava študentov prvih letnikov univerzitetnega študija v Sloveniji in Avstriji

Pred opisom preliminarnih rezultatov o finančni socializaciji s strani staršev pri brucih, subjektivnem razumevanju finančnih zadev pri brucih, njihovih finančnih stališčih, samozaznanem finančnem vedenju, zadovoljstvu pri upravljanju z osebnimi financami in zadovoljstvom z življenjem nasploh v Sloveniji in Avstriji kratko prikazujemo nekatere statistične podatke o populaciji brucev v obeh deželah (preglednica 6.1).

Preglednica 6.1: Podatki o brucih ob začetku terciarnega študija v Avstriji in Sloveniji.

	Avstrija	Slovenija
Število vpisanih v terciarno izobraževanje	53 075 (2014/2015) ¹	25 712 (2016/2017) ²
Spol	56 % žensk	57,51 % žensk
Povprečna starost ob prvem vpisu	21,9 let	19,7 let

Opomba. ¹ Studierenden-Sozialerhebung 2015 (IHS, 2016); ²SURS <http://www.stat.si/statweb>.

V obeh deželah je redni študij na javnih univerzah brezplačen, vpisuje pa se nekoliko višji odstotek žensk kot moških. V primerjavi z bruci v Sloveniji so vpisani v Avstriji nekoliko starejši (povprečna starost je odvisna od vrste izobraževalne ustanove, na katero se Avstrijci vpišejo – za fakultete je npr. 20,7 let), delno zaradi večjega deleža moških, ki začnejo s študijem po obveznem služenju vojaškega roka ali civilne službe. Glavni razlog za kasnejši vpis pa je velik delež mladih v Avstriji, ki pred začetkom študija dela (82 % jih dela vsaj eno leto, minimalno 20 ur na teden;

polovica teh po zaključku poklicne šole z maturo, ki jim omogoča opravljanje poklicnega dela in tudi vpis na univerzo). Tako je 69 % brucev na fakultetah mlajših od 21 let, 24 % je starih od 21 do 25 let, 7 % pa starejših od 25 let (IHS, 2016).

Zaradi različnih sistemov izobraževanja v Avstriji in Sloveniji podatkov v nadaljevanju ne moremo neposredno primerjati, prikazati želimo le okvirno sliko v vsaki izmed obravnavanih dežel. Starši brucev v Avstriji imajo v povprečju višjo izobrazbo (22 % visokošolsko diplomu) kot celotna populacija; 28 % brucev ima vsaj enega starša s končano univerzitetno izobrazbo (11 % oba starša, 17 % enega), 33 % oba starša s srednješolsko izobrazbo z maturo, 39 % staršev nima opravljene mature (IHS, 2016). Starejši podatki (kot IHS za Avstrijo) v Sloveniji kažejo, da je imelo v populaciji študentov končano terciarno izobrazbo 38 % mam in 34 % očetov, 13 % mam in 10 % očetov pa je pridobilo zgolj osnovnošolsko izobrazbo (Eurostudent, 2010).

Tudi podatkov o načinu bivanja ne moremo neposredno primerjati, saj so avstrijski podatki za bruce populacijski, slovenski pa izhajajo iz podatkov razmeroma reprezentativnega vzorca mladostnikov in mladih na prehodu v odraslost. Slovenski podatki so nekaj let starejši in ne razlikujejo med študenti, ki bivajo v kraju študija, in tistimi, ki v študijskih dneh živijo v najetem stanovanju s sosetninci ali v študentskem domu. V Avstriji živi pri starših ali drugih sorodnikih 33 % brucev, 27 % v samostojnem gospodinjstvu (s partnerjem ali brez), 23 % v najetih stanovanjih, ki si jih delijo z drugimi, in 17 % v študentskih domovih (IHS, 2016), medtem ko v Sloveniji 84 % mladih med 16. in 27. letom živi s starši (stalno prebivališče imajo pri starših, nekateri vse dni živijo doma, drugi se s kraja študija vračajo domov od koncu tedna in v obdobjih, ko nimajo študijskih obveznosti na fakulteti), 16 % pa v samostojnem gospodinjstvu (s partnerjem ali brez) (CEPYUS in FES, 2014). Avstrijski bruci delno zaradi razlik v BDP² med obravnavanima državama, tj. približno 40.000 evrov v Avstriji in približno 19.600 evrov v Sloveniji (Eurostat, 2017), v povprečju razpolagajo z več osebnega denarja na mesec (bruci približno 1000 evrov; IHS, 2016) kot slovenski mladi (med približno 300 in 450 evri; CEPYUS in FES, 2014; Eurostudent, 2010). Navedene zneske za individualno porabo je treba obravnavati relativno, saj tisti, ki ne živijo s starši vse dni študija, lahko porabijo del svojega osebnega denarja za stanovanjske stroške, prehrano ipd., tisti, ki živijo doma, pa morda prispevajo del v družinski proračun (verjetno so taki redki, vsaj v Sloveniji). Nimamo tudi podatka o tem, ali (in koliko) starši finančno pomagajo tistim, ki živijo v lastnem gospodinjstvu.

2 Bruto domači proizvod.

6.4 Struktura vzorca brucev in subjektivna ocena finančnega položaja njihove družine v Sloveniji ter Avstriji

V nadaljevanju predstavljamo nekatere ugotovitve, ki izhajajo iz podatkov 509 slovenskih študentov prvih letnikov univerzitetnega študija in njihovih staršev, ter rezultate slovenskih brucev (44,8 %) in bruck (55,2 %) primerjamo z rezultati njihovih vrstnikov v Avstriji (Zupančič, Sirsch in Poredoš, 2017), saj zbiranje podatkov pri starših v Avstriji še poteka. V raziskavi so sodelovali študenti različnih smeri študija na ljubljanski in mariborski univerzi ter njihovi starši in bruci različnih študijskih smeri univerze na Dunaju ($N = 286$; 75,2 % žensk). Slednji so bili v povprečju nekoliko starejši (20,6 let) od slovenskih študentov (19,93 let). Nekoliko več jih je v obeh deželah odraslo v podeželskem okolju (41,7 % v Sloveniji in 45,5 % v Avstriji) kot v mestnem okolju (30,6 % v Sloveniji in 30,8 % v Avstriji), ostali pa so odrasli v majhnih mestih. Med starši sodelujočih brucev ima zaključeno terciarno izobrazbo (približno primerljivo z današnjo 1. ali 2. stopnjo po bolonjskem sistemu ali znanstven magisterij/doktorat) 32,5 % mam in 23 % očetov v Sloveniji, v Avstriji pa 24,3 % mam in 29,7 % očetov.

Študenti v obeh deželah so subjektivno ocenili finančni položaj svoje družine v primerjavi z drugimi družinami v državi kot povprečen, tj. malenkostno nad sredino ocenjevalne lestvice (avstrijski nekoliko ugodneje kot slovenski). Medtem ko so Avstrijci v povprečju menili, da se je finančni položaj njihove družine malenkostno izboljšal v zadnjih letih, so Slovenci navedli, da se je ta položaj malenkostno poslabšal (razlike med ocenami sprememb v obeh deželah so majhne, vendar statistično pomembne). Večina brucev meni (77,4 % v Sloveniji in 77,6 % v Avstriji), da so starši dolžni finančno podpirati svoje otroke, dokler slednji študirajo. Pri tem 97 % sodelujočih v Sloveniji in 90,2 % sodelujočih v Avstriji navaja, da starši s finančnega vidika zadovoljujejo vse njihove potrebe in da finančne zadeve ne vplivajo na njihov odnos z mamo ali očetom (Zupančič idr., 2017).

V Sloveniji smo med bruci in njihovimi starši primerjale (Zupančič idr., 2017) tudi zaznavo finančnega položaja družine v primerjavi z drugimi slovenskimi družinami in zaznalo spremembo v finančnem položaju družine glede na njen finančni položaj v zadnjih nekaj letih. Študenti so ocenili ta položaj malenkostno (vendar statistično značilno) ugodneje in zaznali manjše poslabšanje finančnega položaja družine kot njihovi starši. Sočasno pa sta bili subjektivni oceni študentov in staršev visoko skladni. Starši, katerih otroci so poročali o ugodnejšem finančnem položaju njihove družine in o manjšem poslabšanju ali celo izboljšanju tega položaja, so ju tudi sami ocenili ugodneje.

6.5 Samozaznana finančna socializacija: družina, formalno izobraževanje in delo

Kot smo že navedle, je finančna socializacija proces, v poteku katerega posamezniki pridobivajo in razvijajo znanje, prepričanja, vrednote, vedenje in norme, ki prispevajo k njihovemu ravnanju s financami, neodvisnemu delovanju na osebnem finančnem področju in blagostanju (Danes, 1994). Pri oblikovanju otrokovih in mladostnikovih t. i. finančnih spretnosti in stališč naj bi imeli starši kot posredniki socializacije najpomembnejšo vlogo, saj naj bi predstavljali svojim otrokom vzor vedenja na finančnem področju, podkrepljevali njihovo finančno vedenje, sooblikovali njihova stališča in prepričanja o osebnih financah, jim namerno posredovali ustrezne informacije in jih učili finančnih spretnosti (Gudmondson in Danes, 2011; Gutter, Garrison in Copur, 2010). Pomembne druge posrednike finančne socializacije naj bi predstavljali vrstniki, šola in kultura (Danes in Haberman, 2007; OECD, 2017; Shim idr., 2010), v Sloveniji pa je več kot četrtnina gimnazijcev savinjske regije ($N = 457$) navedla, da informacije o upravljanju z denarjem pridobivajo preko sodobnih informacijskih medijev in 56 %, da so se ravnanja z denarjem naučili od staršev (Jagodič in Dermol, 2016). V ZDA je S. Shim s sodelavci (2010) ugotovila, da študenti, ki ocenjujejo finančno vedenje svojih staršev pozitivno in so jih starši v obdobju mladostništva učili ravnanja s financami, starše bolj sprejemajo kot vzore finančnega vedenja, imajo bolj ugodne odnose s starši, pozitivna stališča do preudarnega upravljanja z denarjem in pogosteje ustrezno ravnanje z osebnimi financami. Določeno pozitivno vlogo v finančnem vedenju mladostnikov in mladih na prehodu v odraslost v ZDA imajo tudi njihove osebne izkušnje s plačanim delom, saj tisti, ki poleg šolanja/študija delajo, pogosteje varčujejo denar in dosega višjo raven finančne pismenosti (Erskine, Kier, Leung in Sproule, 2006). Vendar vsaj za petnajstletnike v veliki mednarodni raziskavi PISA 2012 raziskovalci ugotavljajo, da se izkušnje mladostnikov z delom ne povezujejo z njihovo ravno finančne pismenosti (OECD, 2014).

Na področju finančne socializacije v družini smo v naši raziskavi preučevale (Zupančič idr., 2017), kako pogosto so bruci v obdobju svojega mladostništva pri starših opazili, da jih ti neposredno poučujejo o finančnih zadevah (se pogovarjajo o družinskih financah, pomenu varčevanja, preudarnemu nakupovanju) in spremljajo njihovo porabo denarja ter v kolikšni meri bruci sprejemajo starše kot vzor pri upravljanju s financami. Študenti so se v povprečju bolj strinjali kot ne s tem (strinjanje torej ni bilo močno), da so jih mame in očeti neposredno poučevali o finančnih zadevah. Slovenski so se nekoliko bolj strinjali, da jih je oče neposredno poučeval kot avstrijski, bruci v obeh deželah pa so se nekoliko bolj (vendar statistično značilno) strinjali s

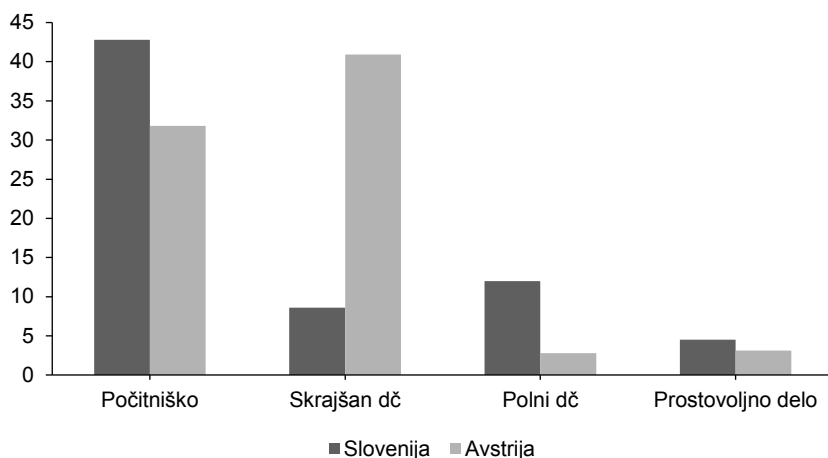
trditvijo, da jih je mama neposredno poučevala bolj kot oče. Prav tako so v povprečju navedli, da so starši pogosto spremljali njihovo porabo denarja, preden so se vpisali na fakulteto, v Sloveniji nekoliko pogosteje kot v Avstriji.

Otroci, mladostniki in mladi na prehodu v odraslost se upravljanja s financami učijo delno preko posnemanja vzorov. Rezultati naše raziskave kažejo, da bruci v Sloveniji in Avstriji starše nekoliko sprejemajo kot vzor pri upravljanju z osebnimi financami, v Sloveniji mame podobno kot očete, v Avstriji pa mame malenkostno (vendar značilno) bolj kot očete. Bruci, ki bolj sprejemajo mamo kot vzor, bolj sprejemajo tudi očeta. Pri tem je ujemanje med ravno sprejemanja mame in očeta kot vzora zmerno visoko. Med osebami, pri katerih bi dobili najboljši nasvet glede osebnih finančnih vprašanj, v povprečju bruci navajajo mame in očete (nekoliko se strinjajo s tem, da bi pri njih dobili najboljši nasvet), medtem ko drugih odraslih, ki jim zaupajo, zlasti pa prijateljev, ne pojmujejo kot najboljših »finančnih svetovalcev«. Pri avstrijskih brucih so U. Sirsch, K. Levec, C. Reiber in J. Siderits (2017) ugotovile, da tisti, ki ocenjujejo, da starši bolj spodbujajo njihovo avtonomnost, nadzorujejo njihovo vedenje, jih neposredno poučujejo o finančnih zadevah in pri katerih zaznavajo bolj pozitivno finančno vedenje (spremljanje mesečnih izdatkov, poraba denarja v okviru osebnega proračuna, mesečno varčevanje in varčevanje za doseganje dolgotrajnih ciljev), starše pogosteje sprejemajo kot vzor na področju finančnih zadev.

Ugotovitve, ki izhajajo iz pregledne analize velikega števila študij (Gudmondson in Danes, 2011), kažejo, da finančna socializacija v družini močneje prispeva k finančnemu vedenju mladih kot formalno finančno izobraževanje (npr. pouk v šoli, delavnice, krožki). V naši raziskavi tega nismo preverjale, saj so bruci v obeh deželah odgovarjali, da v šoli niso obiskovali pouka pri predmetih, povezanih s financami, izobraževanjem potrošnikov, ekonomijo ali poslovnimi zadevami. Morda so s temi vsebinami povezovali le imena učnih predmetov in so površno odgovarjali na to vprašanje. V slovenskih učnih načrtih so namreč že na ravni osnovnošolskega izobraževanja, učbenikih in delovnih zvezkih navedene/obravnavane vsebine, kot so oblike in funkcije denarja, plačevanje, varčevanje, prejemki in izdatki, sprotno spremljanje prejemkov in izdatkov, družinski proračun, finančna varnost ipd. (gospodinjstvo za učence 5. razreda; Hafner in Hafner Verbič, 2016) ter finance, lastništvo, podjetništvo, gospodarstvo (državljanska in domovinska kultura ter etika za učence 8. razreda; Justin, 2013). V Avstriji sta finančno opismenjevanje in ekonomija del učnih načrtov, in sicer geografije, vendar so te vsebine premalo poudarjene, učitelji pa se lahko sami odločajo, ali se jim bodo (in koliko) pri pouku posvetili (Greimel-Fuhrmann, 2012/13). Avtorica tudi navaja, da bi morali tem vsebinam v šolah nameniti več pozornosti oz. pouka in za poučevanje finančnih vsebin izobraževati

tudi učitelje. Podobno kot za pouk v šoli so sodelujoči bruci v naši raziskavi navedli za obiskovanje seminarjev, delavnic ali izvenšolskih programov, vezanih na upravljanje s financami. Razlog očitno ni v tem, da take dejavnosti ne bi obstajale, pač pa se jih niso udeležili; morda zato, ker jih finančne zadeve ne zanimajo, menijo, da tovrstnega znanja ne potrebujejo in še marsikaj drugega. V več deželah, med njimi tudi v Sloveniji in Avstriji (npr. Kočar in Trunk, 2016a, b), namreč obstajajo nacionalne strategije za finančno izobraževanje učencev/dijakov in študentov, ki naj bi prispevale k izboljšanju finančne pismenosti mladih (OECD, 2017).

C. Reiber (2017) je pri 141 avstrijskih študentih ugotovila, da študenti, ki opravljajo počitniško/priložnostno delo, v povprečju poročajo o nekoliko višji ravni preudarnega finančnega vedenja kot študenti, ki ne delajo, vendar so prvi v primerjavi s študenti, zaposlenimi za skrajšan delovni čas, bolj zadovoljni pri upravljanju z osebnimi financami. V avstrijsko-slovenski raziskavi (Zupančič idr., 2017) podobnih analiz še nismo opravile, zbrale pa smo podatke o obliki dela, ki ga bruci opravljajo (slika 6.2). Večina slovenskih brucev (71,1 %) in polovica avstrijskih (52,4 %) je v poročala, da so imeli kot srednješolci nekaj izkušenj s plačanim ali prostovoljnim delom, večina pa jih opravlja plačano ali prostovoljno delo, odkar študirajo. Med slovenskimi udeleženci jih 32 % ni še nikoli delalo, medtem ko je med avstrijskimi takih 21,3 %. Tisti študenti, ki so delali in/ali delajo, so v povprečju navedli, da delajo 1,48 let (slovenski bruci) in 2,81 let (avstrijski bruci, ki so v povprečju leto dni starejši).



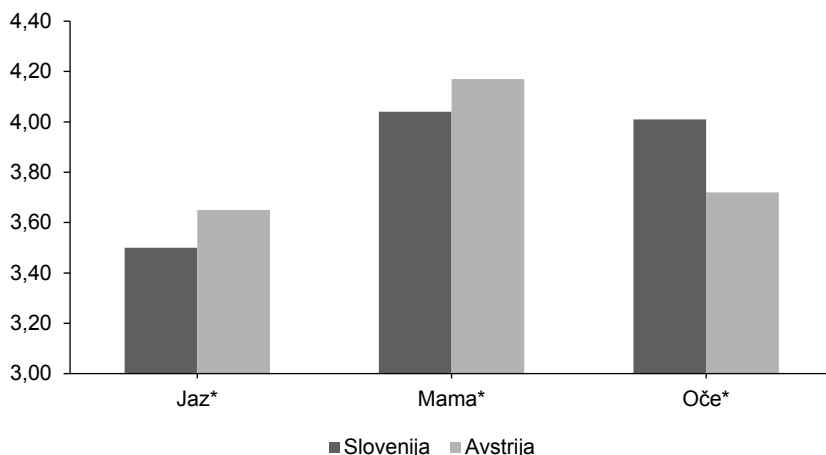
Slika 6.2: Primerjava odstotkov slovenskih in avstrijskih brucev, ki opravljajo počitniško/občasno delo, delo s skrajšanim delovnim časom, polnim delovnim časom in prostovoljno delo.

Opomba. Počitniško = počitniško/občasno delo, Skrajšani dč = skrajšani delovni čas; Polni dč = polni delovni čas; Prostovolj = prostovoljno delo.

Med tistimi bruci, ki delajo ali/in so delali, preden so začeli študirati, je v Sloveniji precej več takih, ki so opravljali počitniško/občasno delo, nekoliko več je tudi zaposlenih za polni delovni čas (izredni študenti), medtem ko bistveno višji delež avstrijskih brucev dela s skrajšanim delovnim časom, redki pa opravljajo prostovoljna dela. Eden izmed razlogov za razlike med državama glede občasnega (delo preko študentskega servisa) in dela s skrajšanim delovnim časom je razlika v sistemu obdavčevanja. Medtem ko so delodajalci in študenti v Sloveniji zainteresirani za občasno študentsko delo zaradi davčnih olajšav in drugih olajšav, v Avstriji glede obdavčevanja dela s skrajšanim delovnim časom in študentskega dela ni razlik.

6.6 Subjektivno finančno razumevanje, finančna stališča in vedenje, nadzor vedenja ter zadovoljstvo z upravljanjem osebnih finančnih zadev

V teoretskem modelu A. Sorgente in M. Lanz (2017) je finančno razumevanje oz. znanje (sicer nekoliko širši pojem kot razumevanje) ena izmed sestavin finančne pismenosti (poleg finančnih stališč in finančnega vedenja). Vključuje posameznikovo poznavanje in razumevanje finančnih zadev, ki ga lahko ocenjujemo preko objektivnih pokazateljev (npr. preizkusov razumevanja finančnih pojmov), in/ali subjektivnih pokazateljev. Subjektivno finančno razumevanje predstavlja posameznikovo samooceno njegovega razumevanja o upravljanju z osebnimi financami. V



Slika 6.3: Povprečne subjektivne ocene razumevanja upravljanja z denarjem pri brucih v Sloveniji in Avstriji (3 = srednje, 4 = dobro, 5 = zelo dobro).

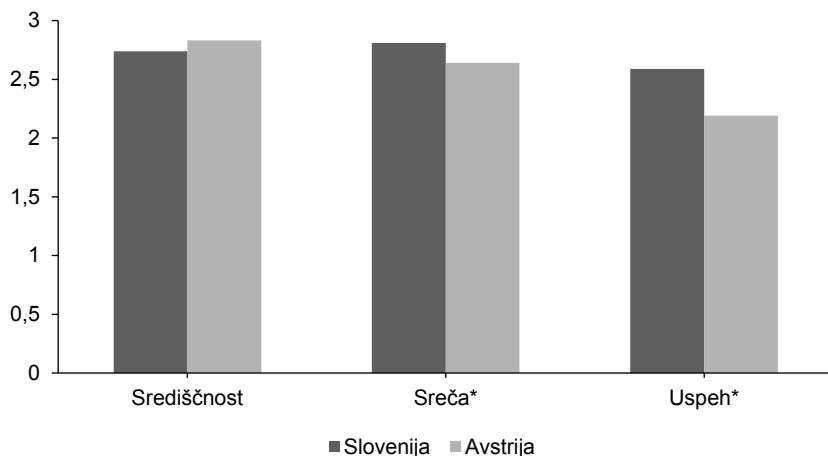
Opomba. * $p < 0,05$ (nanaša se na razliko med samooceno in oceno starša).

naši raziskavi (Zupančič idr., 2017) smo upoštevale le *subjektivno finančno razumevanje* brucev. Svoje razumevanje upravljanja z denarjem študenti v obeh obravnavanih deželah ocenjujejo kot razmeroma ustrezno, zmerno (in statistično značilno) višje pa ocenjujejo mamino in očetovo razumevanje, ki se glede na ocene brucev med seboj ne razlikujeta statistično pomembno (slika 6. 3).

Kot smo že navedle, *finančna stališča* predstavljajo sestavino finančne pismenosti (Sorgente in Lanz, 2017), posameznikove osebne vrednote pa temeljni dejavnik (izvor) njegovih finančnih stališč (ugodna ali neugodna ocena določene finančne zadeve ali predmeta, npr. dolga, denarja, posojila, ciljnega finančnega vedenja) in finančnega vedenja (Homer in Kahle, 1988; Shim in Maggs, 2005). Finančna stališča poleg subjektivnih norm o finančnem vedenju in samozaznanega nadzora nad finančnim vedenjem prispevajo k nameri posameznikov za vedenje (skladno s stališči in normami), kar dalje napoveduje udejanjanje te namere oz. finančno vedenje (Shim idr., 2010), in se ujema s teorijo načrtovanega vedenja (Ajzen, 1991). V skladu s hierarhičnim modelom osebnih vrednot (Homer in Kahle, 1988) smo v naši raziskavi (Zupančič idr., 2017) kot pokazatelje finančnih stališč, ki naj bi usmerjala finančno vedenje in zadovoljstvo brucev, upoštevale tudi njihove vrednote. V prvih analizah smo se osredotočile na njihovo usmerjenost k materializmu. Pri tem smo za določanje ravni materialistične usmerjenosti uporabljale kratko obliko Lestvice materializma (Richins, 2004). Tako dolga (Richins in Dawson, 1992) kot tudi kratka oblika lestvice ocenjujeta materializem kot vrednoto, ki vpliva na posameznikovo razlago okolja in strukturo njegovega življenja. Avtorja prvotne (dolge) oblike lestvice materializem opredeljujeta kot pomembnost, ki jo posameznik pripisuje lastnini in pridobivanju materialnih dobrin za doseganje svojih glavnih življenjskih ciljev ali zelenega stanja. Njuno pojmovanje materialnih vrednot vključuje tri med seboj povezane domene: (i) presojanje *uspešnosti* ljudi na podlagi njihovega imetja, (ii) pojmovanje lastnine kot *osrednje* v življenju posameznikov (središčnost) in (iii) prepričanje, da lastnina in njeno pridobivanje prispevata k *sreči* ter zadovoljstvu z življenjem.

Rezultati analize, ki je vključevala več študij v ZDA, so pokazali (Richins, 2004), da bolj materialistično usmerjene osebe v primerjavi z manj materialistično usmerjenimi bolj cenijo lastnino zaradi denarne vrednosti, ki jo ima, zaradi socialnega ugleda in položaja, ki ga finančna sredstva omogočajo, ustvarjanja boljšega mnenja o sebi pri drugih ljudeh, izboljšanja posameznikovega zunanjšega videza (navedene povezave so nizke do zmerne). Materializem se je tudi zmerno pozitivno povezoval z zavistjo, posesivnostjo in težjo po socialni moči ter razmeroma nizko s hedonistično usmerjenostjo, usmerjenostjo k dosežku, zmerno negativno pa z vrednotami

dobronamernosti in nizko negativno z vrednotami univerzalizma, samousmerjanja, usmerjenostjo k tradiciji, konformizmu in radodarnostjo.



Slika 6.4: Povprečne subjektivne ocene središčnosti materialnih dobrin in njihove pomembnosti za srečo ter uspešnost pri brucih v Sloveniji in Avstriji (3 = nekoliko pomembno, 2 = ni zelo pomembno).

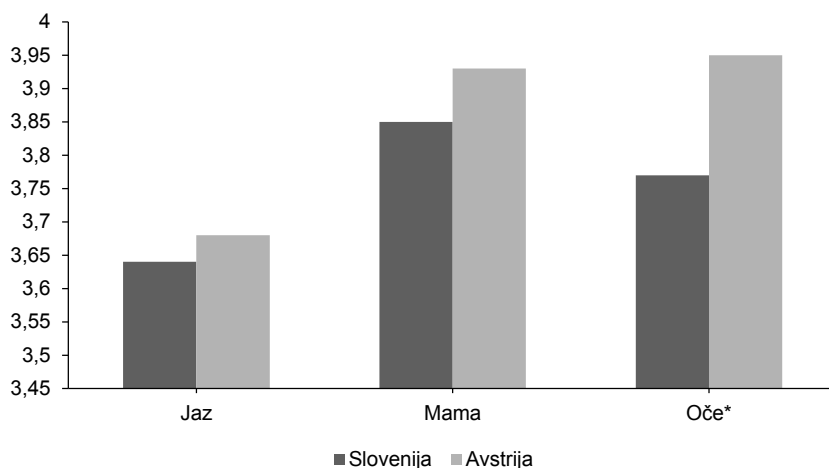
Opomba. * $p < 0,05$ (razlika se nanaša na primerjave avstrijskih in slovenskih študentov).

Kot je razvidno s slike 6.4 pomembnost materialnih vrednost bruci prikazujejo kot zanje razmeroma malo pomembno, tako središčnost materialnih dobrin v njihovem življenju kot tudi pojmovanje denarja oz. lastnine kot sredstva za doseganje uspešnosti in sreče. Avstrijski študenti pripisujejo materialnim dobrinam še nekoliko manj pomembnosti za doseganje sreče kot slovenski, razlike pa so nekoliko večje glede pripisovanja pomembnosti materialnim dobrinam kot merilu posameznikove uspešnosti – bruci v Avstriji v povprečju menijo, da so manj pomembne.

V okviru domene finančnega vedenja (ravnanja z osebnim denarjem) mladih na prehodu v odraslost so raziskovalci do sedaj preučevali prevladujoče, preteklo in nameravano finančno vedenje, nadzor finančnega vedenja in spoprijemanje s financami (Sorgente in Lanz, 2017). *Finančno vedenje* lahko opredelimo kot katerokoli vedenje, ki se nanaša na upravljanje z denarjem (Gutter in Copur 2011), npr. plačevanje, varčevanje, najemanje posojila, kompulzivno nakupovanje. Na splošno je lahko z vidika finančnega zadovoljstva posameznikov njihovo finančno vedenje tvegano (npr. plačevanje s kreditno kartico do limita, izposojanje denarja pred pričakovanim denarnim nakazilom) ali varno (tudi pozitivno finančno vedenje, npr. spremljanje mesečnih izdatkov, poraba v okviru osebnega proračuna).

Običajno avtorji študij o finančnem zadovoljstvu mladih na prehodu v odraslost preučujejo prevladujoče finančno vedenje kot napovednik tega zadovoljstva, pogosto tudi preteklo finančno vedenje in ostale navedene v različnih kombinacijah. Pri tem se namera za finančno vedenje nanaša na določeno finančno ravnanje, ki mu posamezniki nameravajo slediti v prihodnosti, nadzor finančnega vedenja na posameznikovo oceno tega, kako lahko ali težko se pri ravnanju z denarjem vede v skladu s svojimi namerami, finančno spoprijemanje pa na posameznikovo vedenje pri odzivanju/reševanju/izogibanju finančnim stresorjem.

Slika 6.5 prikazuje samoocene slovenskih in avstrijskih brucev pri lestvici t. i. prevladujočega pozitivnega finančnega vedenja ter njihove ocene tovrstnega vedenja, kot ga opažajo pri svojih mamah in očetih (Zupančič idr., 2017). Svoje pozitivno finančno vedenje, ki se nanaša na sledenje mesečnim finančnim izdatkom, porabo denarja v okviru osebne proračuna, mesečno varčevanje za prihodnost in varčevanje za doseganje dolgotrajnih ciljev, udeleženci v naši raziskavi ocenjujejo nekoliko bolj ugodno kot neugodno. Tovrstno vedenje svojih mam in očetov pa zaznavajo kot značilno bolj ugodno v primerjavi z lastnim finančnim vedenjem. Bruci v Avstriji tudi ugodneje ocenjujejo očetovo finančno vedenje kot njihovi vrstniki v Sloveniji. Na posebno vprašanje je dalje še 63,7 % slovenskih brucev in nekoliko manj avstrijskih (57 %) navedlo, da varčujejo denar za poseben cilj.



Slika 6.5: Povprečne subjektivne samoocene pozitivnega finančnega vedenja pri brucih v Sloveniji in Avstriji in njihova ocena tovrstnega vedenja staršev (3 = niti se strinjam/niti se ne strinjam, 4 = strinjam se, 5 = močno se strinjam).

Opomba. * $p < 0,05$ (razlike se nanašajo na razlike med ocenami avstrijskih in slovenskih študentov).

Glede poimenovanja opisanega finančnega vedenja kot pozitivnega (tako so to vedenje opredelili avtorji v ZDA, npr. Shim idr., 2009, 2010; Xiao, Tang in Shim, 2009) avtorice menimo, da izraz pozitivno finančno vedenje ni povsem ustrezen. Nanaša se namreč na posamezna ravnanja z osebnim denarjem, ki v vseh situacijah/okoljih niso nujno optimalna oz. učinkovita. Vključuje na primer dolgotrajno varčevanje, ki je lahko z vidika učinkovitega ravnanja v nekaterih deželah, gospodarskih situacijah (inflacija je višja v primerjavi z obrestmi, ki jih ponujajo banke) ali osebnih okoljih, vprašljivo. Nekateri posamezniki lahko zaradi nizkih prihodkov kljub zelo preudarnem ravnanju z denarjem mesečno pokrivajo le nujne življenjske stroške in zato ne morejo varčevati. Zanje seveda ne moremo trditi, da njihovo finančno vedenje ni pozitivno.

V okviru domene finančnega vedenja smo v avstrijsko-slovenski raziskavi brucev preučevale tudi samozaznani (subjektivni) *nadzor finančnega vedenja*. Bruci v obeh deželah svoj nadzor finančnega vedenja ocenjujejo razmeroma ugodno, saj v povprečju poročajo, da se prej nekoliko lažje kot težje držijo svojih načrtov glede porabe denarja, samoocene brucev pa se med deželama ne razlikujejo. Bruci v Avstriji, ki so menili, da imajo močnejši nadzor nad svojim finančnim vedenjem, da ustrezneje razumejo finančne zadeve, da bolj sprejemajo starše kot vzor finančnega vedenja in pojmujejo materialne dobrine kot manj središčne v njihovem življenju, so poročali o višjih ravneh pozitivnega finančnega vedenja (Sirsch idr., 2017). Primerljive analize v Sloveniji še potekajo.

Pri interpretaciji ugotovitev naše raziskave (kot tudi večine psiholoških raziskav o finančnih vidikih vedenja mladih na prehodu v odraslost; Sorgente in Lanz, 2017) je treba upoštevati, da tako finančno razumevanje, vedenje in nadzor (seveda tudi finančna stališča) odražajo subjektivne ocene posameznikov. Te ocene lahko vsaj delno vključujejo tudi pozitivno samopristranskost udeležencev, pa tudi medosebne razlike v osebnostnih značilnostih, specifično npr. osebnostna dimenzija vestnost in samozavest pri upravljanju z osebnimi financami.

6.7 Zadovoljstvo z upravljanjem osebnih finančnih zadev

Raziskovalci preučujejo finančno (ali ekonomsko) blagostanje posameznikov, ki vključuje objektivni (posameznikovi materialni viri) in subjektivni vidik (Xiao idr., 2009). Slednji se nanaša na posameznikovo samooceno njegovega finančnega stanja/okoljih (Arber, Fenn in Meadows, 2014). Psihologi največkrat preučujejo subjektivne vidike tega blagostanja, redkeje pa oboje (Sorgente in Lanz, 2017). V zadnjih desetletjih se je število študij na tem področju sicer povečalo (pri mladih na

prehodu v odraslost šele zadnja leta), vendar vprašanje same opredelitve subjektivnega finančnega blagostanja ostaja nerazrešeno. Različni avtorji namreč pomensko enake konstrukte poimenujejo različno (npr. neustrezno uporabljajo različne izraze kot sopomenke) ali za nekoliko različne konstrukte uporabljajo iste izraze (Gutter in Copur, 2011). Tako npr. finančno blagostanje ni sopomenka za zadovoljstvo z (osebnimi ali družinskimi) financami (v nadaljevanju finančno zadovoljstvo), zadovoljstvo s finančnimi prihodki (oz. z razmerjem med prihodki in različnimi odhodki) in finančno blaginjo ali celo finančno zdravje. Finančna blaginja je hierarhično najvišji, večdimenzionalni pojem, ki vključuje finančno zadovoljstvo, objektivno finančno stanje posameznika, finančna stališča in finančno vedenje (Joo, 2008).

A. Sorgente in M. Lanz (2017) sta pregledali in analizirali obsežno psihološko literaturo in predlagali hierarhijo konstruktov, da bi zmanjšali terminološko zmedo. Tako finančno blaginjo tvorita dve sestavini – finančna pismenost (finančno znanje, finančna stališča in finančno vedenje) ter finančno blagostanje z objektivno sestavino (ekonomsko blagostanje, npr. plača, finančna pomoč, dolgovi, stroški, lastnina, privarčevana sredstva) in subjektivno sestavino. Slednja (subjektivno finančno blagostanje) vključuje posameznikove izkušnje z njegovo lastno finančno situacijo (npr. ima dovolj denarja za zadovoljevanje svojih potreb) in čustveno (pozitivna ali negativna čustva) ter spoznavno oceno te situacije – finančno zadovoljstvo oz. zadovoljstvo s financami.

V naši raziskavi se finančno zadovoljstvo nanaša na *zadovoljstvo z upravljanjem z osebnimi finančnimi zadevami*, tj. zadovoljstvo glede plačevanja finančnih obveznosti, odsotnost težav pri kritju stroškov nakupa in odsotnost zaskrbljenosti glede denarja. Skladno z razmeroma ugodnim subjektivnim razumevanjem finančnih zadev, pozitivnim finančnim vedenjem in osebnim nadzorom nad porabo denarja, so naši udeleženci v povprečju navedli, da so nekoliko bolj zadovoljni kot nezadovoljni s svojim upravljanjem osebnih finančnih zadev, bruci v Avstriji v povprečju nekoliko bolj kot slovenski. V obeh deželah sta se kot močna napovednika zadovoljstva pri upravljanju brucev z osebnimi financami pokazala samozaznani nadzor nad finančnim vedenjem in odsotnost vpliva finančnih zadev na njihov odnos s starši (Cugmas, Zupančič, Poredoš in Kranjec, v recenziji; Sirsch idr., 2017; Zupančič in Poredoš, v recenziji).

Slovenski študenti so tudi nekoliko bolj zadovoljni glede upravljanja s svojimi osebnimi financami kot njihovi starši, medtem ko se glede ocenjene ravni zadovoljstva študenti in njihovi starši pomembno (nizko do zmerno visoko) ujemajo. Starši bolj zadovoljnih študentov tudi sami poročajo, da so bolj zadovoljni glede svojega upravljanja s financami (Zupančič in Poredoš, 2017).

6.8 Zadovoljstvo z življenjem in vloga posameznih domen zadovoljstva ter finančnih zadev

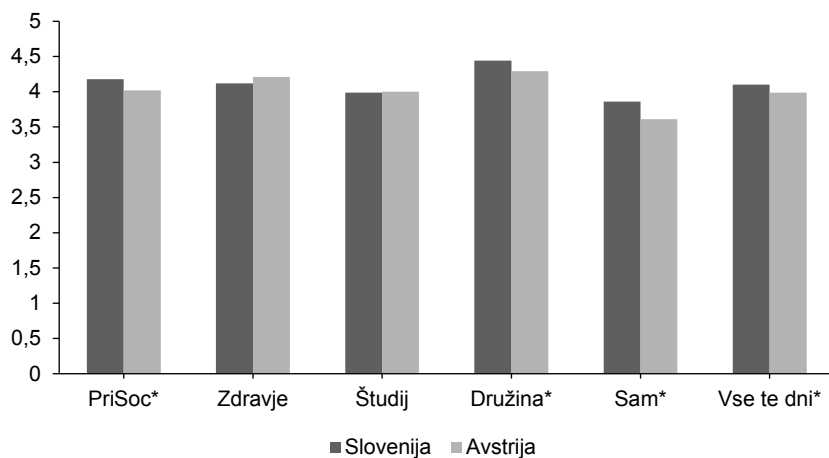
Zadovoljstvo z življenjem predstavlja spoznavno in splošno oceno kakovosti posameznikovega življenja kot celote (Pavot in Diener, 1993) ter sestavino subjektivnega blagostanja (Diener in Seligman, 2004; Lucas, Diener in Suh, 1996) oz. natančneje hedonskega blagostanja, z vidika Keyesovega modela pa sestavino čustvenega blagostanja (za opis modela glej poglavje *Psihološko osamosvajanje v odnosu do staršev in njegovo merjenje na prehodu v odraslost* v tej knjigi).

Splošno zadovoljstvo z življenjem smo v avstrijsko-slovenski raziskavi (Zupančič idr., 2017) ocenjevale z *Lestvico življenjskega zadovoljstva* (Diener, Emmons, Larsen in Griffin, 1985) in pri tem uporabile petstopenjsko ocenjevalno lestvico. Bruci iz obeh dežel so v povprečju bolj poročali o višji ravni zadovoljstva kot nezadovoljstva z življenjem, kar je običajen rezultat v večini dežel (Diener, 2000), domnevno zato, ker so ljudje na splošno nagnjeni k blago pozitivnemu razpoloženju ob odsotnosti očitno neugodnih izkušenj/dogodkov (Cacioppo, Gardner in Berntson, 1999). Študenti v Avstriji pa so svoje zadovoljstvo z življenjem ocenili nekoliko, vendar značilno, višje kot njihovi vrstniki v Sloveniji.

Posebej smo preučevale tudi raven zadovoljstva študentov s posameznimi domenami njihovega življenja, tj. z ocenami specifičnih vidikov življenja, in njihovo trenutno (v zadnjih nekaj dneh) zadovoljstvo z življenjem nasploh. Zadovoljstvo s posameznimi življenjskimi domenami ima neposreden učinek na posameznikovo splošno samooceno zadovoljstva z življenjem (Heller, Watson in Ilies, 2004; Stube, Posthuma, Boomsma in De Geus, 2005), vendar le zadovoljstvo s tistimi specifičnimi vidiki življenja, ki so zanj pomembni. Vidik, s katerim je posameznik zadovoljen ali nezadovoljen, namreč zanj ni nujno pomemben. Tako le zadovoljstvo na subjektivno pomembnih področjih predstavlja najbližje napovednike subjektivnega zadovoljstva z življenjem (Pavot in Diener, 2008; Schimmack, Diener in Oishi, 2002; Schimmack in Oishi, 2005). Na splošno so to zdravje, družina, odnosi z različnimi socialnimi partnerji (npr. prijateljski, zakonski), učna/študijska uspešnost, izobraževanje, služba (Lucas, Clark, Georgellis in Diener, 2004; Schimmack idr., 2002), pa tudi osebni finančni položaj (npr. Shim idr., 2009) in upravljanje z osebnimi finančnimi zadevami (Shim idr., 2010; Sorgente in Lanz, 2017).

Ker se subjektivna pomembnost področij življenja razlikuje tako med posamezniki kot tudi med različnimi razvojnimi obdobji in med posamezniki iz različnih kulturnih okolij, smo M. Zupančič in sodelavki (2017) primerjale zadovoljstvo po posameznih domenah med bruci iz Slovenije in Avstrije (slika 6.6), pa

tudi med slovenskimi bruci in njihovimi srednjeletnimi starši (slika 6.7). Omejile smo se na naslednja področja, za katera predpostavljamo, da so pomembna v obeh kulturnih okoljih in v obeh razvojnih obdobjih: zadovoljstvo s prijatelji in družabnim življenjem, družino, zdravjem, študijem/sluzbo in s samim seboj (Diener, Gohm, Suh in Oishi, 2000). Dodatno smo primerjale še ravni zadovoljstva z življenjem nasploh v zadnjih nekaj dneh, ki predstavlja nekoliko drugačen konstrukt kot splošno zadovoljstvo z življenjem, saj se slednje nanaša na posameznikovo celotno življenje in je manj odvisno od trenutnih okoliščin (Eid in Diener, 2004; Schimmack in Oishi, 2005).



Slika 6.6: Povprečne ocene brucev v Sloveniji in Avstriji po posameznih domenah zadovoljstva z življenjem in zadovoljstvo z življenjem v zadnjih nekaj dneh (3 = srednje zadovoljen/zadovoljna, 4 = zadovoljen/zadovoljna, 5 = zelo zadovoljen/zadovoljna).

Opomba. PriSoc = zadovoljstvo s prijatelji in družabnim življenjem, Zdravje = zadovoljstvo z zdravjem, Študij = zadovoljstvo s študijem, Družina = zadovoljstvo z družino, Sam = zadovoljstvo s samim seboj, Vse te dni = zadovoljstvo z življenjem v zadnjih nekaj dneh na sploh.

* $p < 0,05$ (nanaša se na razlike med ocenami avstrijskih in slovenskih študentov).

Slovenski bruci so v primerjavi z avstrijskimi poročali o nekoliko (statistično pomembno) višjih ravneh zadovoljstva s prijatelji in družabnim življenjem, družino, samim seboj in z življenjem v zadnjih nekaj dneh nasploh, čeprav so v povprečju izrazili nekoliko manj zadovoljstva s svojim celotnim življenjem kot avstrijski. Majhne razlike v nasprotnih smereh so se lahko pojavile zaradi več razlogov. Med njimi na primer zaradi kulturno specifične pristranskosti odzivanja na postavke pri lestvici *Zadovoljstvo z življenjem*, odsotnosti specifičnih področij zadovoljstva, o

katerih nismo spraševale, in morda bolj prispevajo k splošnemu zadovoljstvu z življenjem pri brucih v Avstriji kot pri njihovih vrstnikih v Sloveniji, razlik v letnem obdobju sodelovanja udeležencev v dveh deželah (slovenski so sodelovali le spomladi, avstrijski pa tudi jeseni, ko se obdobja dnevne svetlobe krajšajo, kar bi lahko prispevalo k nižji ravni trenutnega zadovoljstva z življenjem, ne pa tudi splošnega pri brucih v Avstriji).

Tudi zadovoljstvo z osebnimi/družinskimi financami prispeva k splošnemu zadovoljstvu z življenjem (npr. Diener in Biswas-Diener, 2002), tako objektivni pokazatelji finančnih virov, še bolj pa subjektivni pokazatelji, npr. ocena finančnega položaja v primerjavi z referenčno skupino (Shim idr., 2009, 2010; Sorgente in Lanz, 2017; Xiao idr., 2009). Zato smo pri proučevanju dejavnikov splošnega zadovoljstva z življenjem v naši raziskavi upoštevale tudi subjektivno zadovoljstvo udeležencev pri upravljanju z osebnimi financami (pomemben poseben vidik finančnega zadovoljstva) ter finančne okoliščine (subjektivni finančni položaj in samozaznana sprememba tega položaja v zadnjih letih). Predvidevale smo, da podobno kot spretnosti upravljanja z osebnimi financami (npr. Shim idr., 2009; Sorgente in Lanz, 2017), zadovoljstvo na področju upravljanja z osebnimi financami postane pomembno na prehodu v odraslost, saj se navezuje na eno izmed najpomembnejših razvojnih nalog tega obdobja – s postopnim doseganjem finančne neodvisnosti od staršev. Prav tako naj bi imel ta vidik zadovoljstva pomembno vlogo v splošnem življenjskem zadovoljstvu staršev, ki se spoprijemajo s podaljšano finančno odvisnostjo svojih otrok na prehodu v odraslost ter razvojnimi nalogami doseganja višjega družbenega in materialnega položaja, reorganizacijo družinskega in družabnega življenja v kontekstu psihološkega osamosvajanja otrok in upada odgovornosti zanje (Zupančič, Kavčič in Fekonja, 2009).

V okviru subjektivno zaznanih finančnih zadev kot potencialnih dejavnikov zadovoljstva z življenjem je smiselno upoštevati tudi posameznikovo usmerjenost k materializmu, saj ocene splošnega zadovoljstva z življenjem vsaj delno odražajo njegove vrednote (npr. Pavot in Diener, 1993). Osebe, ki visoko cenijo materialne vrednote in si prizadevajo pridobiti čim več materialnih dobrin, so namreč v povprečju manj zadovoljne s svojim življenjem (Diener in Biswas-Diener, 2002; Sirgy idr., 2012). Eden izmed razlogov je ta, da jih veliko ne napreduje pri doseganju z materialnimi dobrinami povezanih ciljev, kar prispeva k doživljanju negativnih čustev oz. k nezadovoljstvu; tisti, ki jim uspe izboljševati materialno stanje, pa s porastom osebnih denarnih prihodkov povečujejo tudi svoja pričakovanja in želje (Diener, 2000).

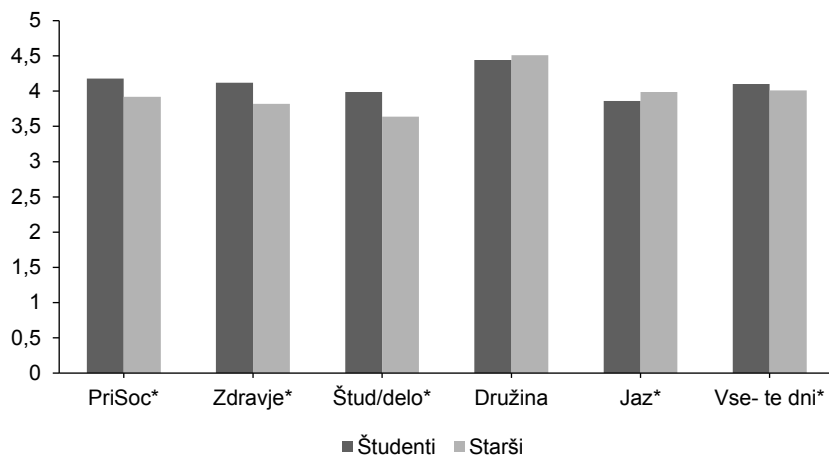
Podobno kot predhodno s slovenskimi podatki (Zupančič in Poredoš, 2017), smo avtorice tega poglavja primerjale napovedne zveze subjektivnih ocen o finančnih

zadevah/okolih in zadovoljstva po posameznih življenjskih domenah s splošnim zadovoljstvom z življenjem pri brucih v Sloveniji in Avstriji. V obeh deželah so bile te zveze močne, saj smo pojasnile velik delež variabilnosti v splošnem zadovoljstvu z življenjem, tj. 36 % v Sloveniji in 54 % v Avstriji. Pri avstrijskih brucih je sklop napovednikov, vezanih na subjektivno zaznane finančne zadeve in okoliščine, pojasnil 22 % razlik v njihovem zadovoljstvu z življenjem, pri slovenskih pa nižji odstotek (14 %). Sklop napovednikov, vezanih na zadovoljstvo s specifičnimi vidiki življenja, pa je imel veliko prirastno napovedno moč, preko napovedi na podlagi subjektivnih ocen finančnih zadev/okolih in v obeh deželah, kjer so bili značilno bolj zadovoljni s svojim življenjem bruci, ki so poročali o višjih ravneh zadovoljstva pri upravljanju s svojimi osebnimi financami, zadovoljstva s študijem, družino ter samim seboj. V Sloveniji so bili tudi bolj zadovoljni z življenjem študenti, ki so denarju pripisovali manj pomembnosti za srečno življenje, v Avstriji pa tisti, ki so finančni položaj svoje družine zaznali kot ugodnejši in so bili bolj zadovoljni s svojimi prijatelji ter družabnim življenjem.

V nadaljevanju smo v napovedno analizo najprej vključile deželo, s katero smo pojasnile pomemben, vendar majhen odstotek razlik v življenjskem zadovoljstvu. V drugem koraku smo nato s samoocenami finančnih zadev/okolih, pojasnile prirastnih 17 % razlik v življenjskem zadovoljstvu brucev. Ko smo v tretjem koraku dodale še zadovoljstvo na posameznih področjih življenja, pa smo napovedale še dodatnih 26 % variance. Tako smo skupaj pojasnile 47 % razlik v subjektivnem zadovoljstvu z življenjem. Pri tem so se kot pomembni izkazali vsi izbrani napovedniki, razen zadovoljstva študentov z njihovim zdravjem. Udeleženci, ki so ocenjevali finančni položaj svoje družine ugodneje, spremembo v tem položaju kot manj neugodno/bolj ugodno, zaznali denar kot manj pomemben za srečno življenje ter poročali o višjih ravneh zadovoljstva s prijatelji in družabnim življenjem, študijem, družino ter s samim seboj, so višje ocenili svoje splošno zadovoljstvo z življenjem (Zupančič idr., 2017).

Pri vseh slovenskih udeležencih, tj. brucih in njihovih starših (enemu od sodelujočih), sva M. Zupančič in M. Poredoš (2017) izvedli enako analizo. Še prej pa sva primerjali njihovo povprečno raven splošnega zadovoljstva z življenjem, zadovoljstva z življenjem v zadnjih dneh, zadovoljstva na posameznih področjih življenja ter ujemanje med navedenimi ocenami v parih brucev in njihovega starša, ki je sodeloval v raziskavi ($N = 501$ par; $M_{\text{starost starša}} = 48,14$ let; 78,6 % mam). Študenti so svoje zadovoljstvo z življenjem nasploh ocenili nekoliko, vendar značilno, višje kot njihovi starši, nekoliko bolj so se v isti smeri bruci in njihovi starši razlikovali glede zadovoljstva s prijatelji in družabnim življenjem, zdravjem in študijem (slednjega

sva pri starših primerjali z njihovim zadovoljstvom s službo). Starši pa so nekoliko ugodneje ocenili svoje zadovoljstvo z družino in s samim seboj kot njihovi otroci (slika 6.7). Razlike v zadovoljstvu s seboj bi vsaj delno lahko pojasnili z identitetnim raziskovanjem, ki naj bi bilo značilno za mlade na prehodu v odraslost (zlasti mlajše študente) in se negativno povezuje s splošnim zadovoljstvom z življenjem (Baggio, Studer, Iglesias, Daepfen in Gmel, 2016). Težnja brucev k ugodnejši oceni zadovoljstva (z življenjem nasploh in v zadnjih nekaj dneh ter z večino življenjskih domen) pa lahko odraža večjo optimistično naravnost mladih na prehodu v odraslost, značilno za to obdobje (glej tudi poglavje *Različni vidiki prehoda v odraslost* v tej knjigi), zadovoljstvo z zdravjem tudi boljše zdravstveno stanje mladih v primerjavi s srednjeletnimi starši (Zupančič idr., 2009). K nekoliko večjemu zadovoljstvu brucev s prijatelji in družabnim življenjem pa lahko prispeva dejstvo, da imajo več osebne svobode in manj socialnih obvez kot njihovi starši (Puklek Levpušček in Zupančič, 2010), kar prvim omogoča pogostejše in bolj raznoliko sklepanje ter ohranjanje socialnih stikov.



Slika 6.7: Povprečne ocene brucev in njihovih staršev v Sloveniji po posameznih domenah zadovoljstva z življenjem in zadovoljstva z življenjem v zadnjih nekaj dneh (3 = srednje zadovoljen/zadovoljna, 4 = zadovoljen/zadovoljna, 5 = zelo zadovoljen/zadovoljna).

Opomba. PriSoc = zadovoljstvo s prijatelji in družabnim življenjem, Zdravje = zadovoljstvo z zdravjem, Študij = zadovoljstvo s študijem/delom, Družina = zadovoljstvo z družino, Sam = zadovoljstvo s samim seboj, Vse te dni = zadovoljstvo s svojim trenutnim življenjem na sploh.

* $p < 0,05$ (razlike se nanašajo na primerjavo samoocen brucev in samoocen starša).

Ujemanje v ocenah splošnega zadovoljstva z življenjem in zadovoljstva z družino je bilo med študenti in njihovimi starši zmerno visoko, na preostalih področjih življenja pa statistično pomembno, vendar razmeroma nizko. Razmeroma močnejša podobnost v splošnem zadovoljstvu z življenjem (kot s trenutnim zadovoljstvom in zadovoljstvom s posameznimi življenjskimi domenami) v parih brucev in staršev se verjetno kaže zaradi zmerno visoke dedljive sestavine (npr. Stubbe idr., 2005), medtem ko je trenutno zadovoljstvo bolj odvisno od spremenljivih okoliščin in dogodkov (Eid in Diener, 2004; Schimmack in Oishi, 2005), zadovoljstvo po posameznih domenah tudi od razvojnega obdobja, saj se relativna pomembnost posameznih vidikov življenja spreminja tudi v razvoju (npr. Pavot in Diener, 2008). Ujemanje med bruci in njihovimi starši je bilo višje le na področju njihovega zadovoljstva z družino, kar bi lahko (med drugim) pripisali dejstvu, da so pari ocenjevali zadovoljstvo v odnosu »istega objekta« (svoje družine).

M. Zupančič in M. Poredoš (2017) sva pri starših brucev napovedali višji odstotek razlik (43 %) v njihovem splošnem zadovoljstvu z življenjem kot pri njihovih otrocih (36 %). Zlasti subjektivne ocene družinskih finančnih zadev/okoliščin, ki so jih podali starši, so močnejše napovedovale njihovo zadovoljstvo z življenjem (pojasnile so 26 % variabilnosti), pomembno prirastno napovedno moč pa je imelo (tudi pri njihovih otrocih – brucih, vendar manjšo) zadovoljstvo staršev s posameznimi vidiki življenja. Tisti, ki so zaznali manj neugodno/bolj ugodno spremembo v finančnem položaju svoje družine ter poročali o višjih ravneh zadovoljstva pri upravljanju z osebnimi financami, zadovoljstva z delom, prijatelji in družabnim življenjem, družino ter s seboj, so ugodneje ocenili svoje življenje nasploh. Zaznana pomembnost denarja za srečno življenje v splošnem subjektivnem zadovoljstvu staršev ni imela pomembne vloge (pri njihovih otrocih pa jo je imela), pač pa sprememba v zaznanem finančnem položaju družine. Medtem ko se pri brucih demografske značilnosti niso povezovale z življenjskim zadovoljstvom, so te malenkostno, vendar pomembno, prispevale k zadovoljstvu njihovih staršev. Za polni delovni čas zaposleni starši (teh je bilo 89 %) in višje izobraženi starši (oboje se na splošno povezuje s prihodki) so poročali o nekoliko višji ravni zadovoljstva z življenjem. Ugotovitve nakazujejo, da imajo finančni pogoji/okoliščine pomembnejšo vlogo v življenju staršev kot njihovih otrok – brucev, predvidoma zato, ker jim starši s finančnega vidika zadovoljujejo vse potrebe (glej razdelek *Struktura vzorca brucev in subjektivna ocena finančnega položaja njihove družine v Sloveniji ter Avstriji* v tem poglavju). V skladu z ugotovitvami avtorjev v drugih deželah (npr. Otero-López, Pol, Bolaño in Mariño, 2011; Sirgy idr., 2012) pa se materialistična usmerjenost negativno povezuje s splošnim zadovoljstvom z življenjem pri brucih, ne pa tudi pri njihovih starših. Predpostavljamo, da starši ob spremembah finančnih pogojev/

okolščin družine učinkoviteje uravnavajo svoja pričakovanja (jih npr. ne zvišujejo s povečanjem prihodkov; Solberg, Diener in Robinson, 2004) in so bolj zadovoljni s tem, kar imajo (prilagodijo svoja pričakovanja in cilje stvarnim finančnim zmogljivostim ter jih nadomestijo z nematerialnimi; Roberts, Tsang in Manolis, 2015), kot njihovi otroci na prehodu v odraslost. Navedeno namreč zmanjšuje negativno povezanost med materialistično usmerjenostjo in življenjskim zadovoljstvom.

6.9 Sklepi

V okviru prvih ugotovitev mednarodne raziskave povzemamo, da so rezultati brucev o njihovi samozaznani finančni socializaciji, subjektivnem razumevanju osebnih finančnih zadev, finančnem vedenju, vključno z nadzorom tega vedenja, (ne)usmerjenosti v materialistične vrednote, zadovoljstva z upravljanjem osebnih financ in z življenjem nasploh podobni v Sloveniji in Avstriji. Precejšnje razlike v BDP med državama pri tem nimajo vloge, podobno kot se je izkazalo v obsežni raziskavi petnajstletnikov iz velikega števila držav (OECD, 2014), v kateri so z avtorji z razlikami v BDP pojasnili zelo majhen del razlik v objektivni ravni finančne pismenosti mladostnikov. Naši rezultati dalje kažejo, da »pripadnost deželi« napove zanemarljivo majhen odstotek razlik v zadovoljstvu brucev z njihovim življenjem, razmeroma močno napovedno moč pa imajo samozaznane značilnosti, povezane z osebnimi/družinskimi finančnimi zadevami. Tudi demografske značilnosti brucev (npr. način bivanja, ki se razlikuje med obravnavanima deželama) se zelo šibko in na splošno statistično nepomembno povezujejo z njihovim finančnim vedenjem, nadzorom tega vedenja, finančnimi stališči in zadovoljstvom pri upravljanju z osebnimi finančnimi zadevami.

Pregled znanstvene literature z obravnavanega področja in poročila mednarodnih raziskav o finančni pismenosti mladostnikov, kot tudi naše preliminarne ugotovitve z bruci, ki vključujejo le njihov subjektivni vidik, kažejo, da imajo starši pomembno vlogo v finančni socializaciji svojih otrok, katere prispevek je opazen vsaj še v študijskih letih. Po eni strani starši preko neposrednih interakcij prispevajo k otrokovemu oblikovanju osnovnih finančnih pojmov, poznavanju in razumevanju finančnih zadev v vsakdanjem življenju ter ravnanju z denarjem, po drugi strani pa so vzor pri upravljanju s finančnimi viri (vključno z nadzorom finančnega vedenja). Finančna socializacija tako neposredno kot tudi posredno (preko sooblikovanja finančnih stališč, prenosa finančnega znanja in uravnavanja otrokovega vedenja, ki spodbuja razvoj samonadzora) doprinaša k ravnanju mladih z denarjem oz. s finančnimi viri (finančno vedenje). Preudarno (pozitivno, varno) finančno vedenje se dalje povezuje s finančnim zadovoljstvom, kar

pripomore k splošnemu življenjskemu zadovoljstvu, vsaj študentov in odraslih v postmodernih družbah.

Poleg finančne socializacije v družini, s starši kot razmeroma najvplivnejšimi posredniki, k finančni pismenosti (znanju, stališčem in vedenju) na podlagi dognanj psiholoških študij in raziskav PISA (OECD, 2014, 2017) prispeva tudi formalno izobraževanje. V naših analizah učinka izobraževanja nismo preverjale, ker so zelo redki bruci poročali, da so imeli v šoli pouk, ki bi se nanašal na finančne zadeve, prav tako tudi niso obiskovali izvenšolskih programov s področja finančnega, ekonomskega ali izobraževanja potrošnikov. Na podlagi ugotovljene ravni (objektivne) finančne pismenosti petnajstletnikov avtorji poročil o raziskavah PISA poudarjajo, da je treba preko izobraževanja v šolah med mladimi izboljšati finančno razumevanje, spretnosti in njihovo rabo v vsakdanjem življenju. Več držav že sledi priporočenim smernicam z razvijanjem in izvajanjem različnih nacionalnih strategij za izboljšanje finančne pismenosti v izobraževanju, med njimi tudi Slovenija. Glede na podpopravčne rezultate slovenskih mladostnikov v raziskavi PISA 2012 (OECD, 2014) o morebitnem napredku ni moč sklepati, ker Slovenija ni sodelovala v naslednjem zajemu podatkov o finančni pismenosti. Udeleženci naše raziskave (bruci) pa pripadajo generaciji petnajstletnikov, ki so sodelovali v PISA 2012, in so s subjektivnega vidika razmeroma ugodno ocenili svoje finančno razumevanje, spretnosti, stališča, vedenjski nadzor in zadovoljstvo z upravljanjem osebnih financ. To seveda še ne pomeni, da tako ugodno stanje odražajo tudi objektivni pokazatelji, ki jih v študiji nismo zajele. Tako na primer S. Kočar in Trunk (2016c) na podlagi rezultatov raziskave Vem, da ne vem s preko 3000 udeleženci, starimi med 25 in 60 let, navajata, da Slovenci zelo malo vedo o upravljanju z osebnimi financami (več kot tretjina jih je pokazala zelo pomanjkljivo znanje o upravljanju z lastnim denarjem), še najmanj o družinskem proračunu, vsi pa so bili prepričani, da imajo družinske finance pod nadzorom.

Menimo, da bi bilo koristno starše in učitelje, ki poučujejo na finančno izobraževanje vezane vsebine, seznaniti tudi z rezultati nevropsiholoških raziskav o razvoju frontalnih regij možganov v mladostništvu in na prehodu v odraslost, ki je odvisen tudi od vnosa informacij (ustreznih spodbud) v posameznikovem okolju. Dozorevanje teh regij, ki se nadaljuje še v dvajseta leta, namreč tvori nevrološko podlago načrtovanju in samonadzoru čustev ter vedenja (Taber-Thomas in Perez-Edgar, 2016), kar ima pomembne posledice za finančno vedenje mladih, npr. za razvoj razumevanja finančnih pojmov in odnosov, preudarnega ravnanja s financami, dolgoročno načrtovanje, še posebej pa za razvoj nadzora finančnega vedenja preko voljnega zaviranja nerazumnih odzivov. Ta nadzor (sicer samozaznani) se je izkazal kot močnejši napovednik pozitivnega finančnega vedenja in zadovoljstva

brucev pri upravljanju z osebnimi financami kot npr. količina njihovih izkušenj z delom, raven subjektivnega finančnega razumevanja in značilnosti finančnih stališč (npr. Cugmas idr., v recenziji; Shim idr., 2010; Sirsch idr., 2017; Zupančič in Po-redoš, v recenziji). Tako imajo spretnosti samouravnavanja čustev in samonadzora vedenja med mladimi verjetno pomembno vlogo v njihovem potrošniško usmerjenem vsakdanjem življenju. Omogočajo npr. zaviranje trenutno privlačnega, vendar dolgoročno tveganega vedenja (nepremišljeno trošenje gotovine in raba kreditne kartice, nerazsodno obročno nakupovanje ipd.), odlaganje takojšnjega zadovoljstva, ki ga zahteva preudarno finančno načrtovanje (še posebej dolgoročno) in kompetentno odločanje o finančnih zadevah na podlagi objektivnih informacij, znanja ter razumnih argumentov, ne pa na podlagi trenutnih impulzov.

V svoji bioekološki sistemski teoriji Bronfenbrenner (1979; Bronfenbrenner in Morris, 1998) poudarja, da na človekov razvoj vplivajo različni okoljski dejavniki in njihova prepletenost (družina, vrstniki, izobraževalne ustanove, družbeno-ekonomski pogoji in politične strukture v posameznikovem kulturnem kontekstu), ki jih obravnava kot mikro-, mezo-, ekso- in makrosistem v določenem kronosistemu. Zlasti mikrosistem posameznika in staršev se je izkazal kot pomemben pri učenju upravljanja s financami. Poleg tega se v procesu izobraževanja vse več pozornosti namenja ugotavljanju in izboljšanju finančne pismenosti mladih. Da bi dosegli višjo raven finančne pismenosti, bi morali združiti prizadevanja v okviru obeh mikrosistemov (družine in šole) in tudi makrosistema (izobraževalna politika, izobraževalni sistem, kurikulum na vseh ravneh izobraževanja), na primer sprememba kurikula za bodoče učitelje v namen izboljšanja temeljnega znanja o finančnih zadevah, z vključitvijo finančnega izobraževanja na vse ravni izobraževanja ob upoštevanju spoznavnega razvoja udeležencev izobraževanja. Avtorice menimo, da bi usklajeno delovanje obeh sistemov optimalno pripravljalo mlade na usvajanje višjih ravni finančnega znanja, kompetenc in spretnosti (vključno z nadzorom finančnega vedenja) ter njihovo učinkovito rabo že v razvojnem obdobju, ko upravljajo z malo finančnimi viri.

Literatura

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 50(2), 179–211.
- Arber, S., Fenn, K. in Meadows, R. (2014). Subjective financial well-being, income and health inequalities in mid and later life in Britain. *Social Science & Medicine*, 100 (Jan), 12–20.

- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133–143.
- Baggio, S., Studer, J., Iglesias, K., Daepfen, J.-B. in Gmel, G. (2016). Emerging adulthood: A time of changes in psychosocial well-being. *Evaluation & the Health Professions*, 1–18.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard: University Press.
- Bronfenbrenner, U. in Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental processes. V: W. Damon in R. M. Lerner (ur.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (str. 993–1028). Hoboken, NJ: John Wiley.
- Cacioppo, J. T., Gardner, W. L. in Berntson, G. G. (1999). The affect system has parallel and integrative processing components: Form follows function. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 839–855.
- CEPYUS in FES (2014). *Mladina 2013: Življenje v času deziluzij, tveganja in prekrarnosti*. Maribor: Center za raziskovanje postjugoslovanskih družb; Friedrich Ebert Stiftung.
- Cugmas, Z., Zupančič, M., Poredoš, M. in Kranjec, E. (v recenziji). *Napovedniki zadovoljstva mladih z upravljanjem z osebnimi financami*. Anthropos.
- Danes, S. M. (1994). Parental perceptions of children's financial socialization. *Financial Counseling and Planning*, 5, 127–149.
- Danes, S. M. in Haberman, H. R. (2007). Teen financial knowledge, self-efficacy, and behavior: A gendered view. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18, 48–60.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43.
- Diener, E. in Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase well-being? *Social Indicators Research*, 57, 119–169.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. in Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E. in Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 419–436.

- Diener, E. in Seligman, M. E. P. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 2–31.
- Eid, M. in Diener, E. (2004). Global judgements of subjective well-being: Situational variability and long-term stability. *Social Indicators Research*, 65, 245–277.
- Erskine, M., Kier, C., Leung, A. in Sproule, R. (2006). Peer crowds, work experience, and financial saving behaviour of young Canadians. *Journal of Economic Psychology*, 27, 262–284.
- Eurostudent SI 2010 (2010). *Eurostudent SI 2010: Economic, social and housing conditions, and the international mobility of students in Slovenia*. Ministry of Higher Education, Science and Technology, Slovenia.
- Eurostat (2014). *Eurostat: Your key to European statistics* [datoteka podatkov]. Sneto z naslova: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2017). Main GDP aggregates per capita (nama_10_pc). Gross domestic product at market prices. Podatki za leto 2016, sneto z naslova <http://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/database> (baza podatkov: nama_10_pc, zadnja posodobitev 7. 9. 2017)
- Greimel-Fuhrmann, B. (2012/13). Don't know much about economics and business. *Wissenschaftsplus*, 4, 1–8.
- Gudmondson, C. G. in Danes, S. M. (2011). Family financial socialization: Theory and critical review. *Journal of Family Economic Issues*, 32, 644–667.
- Gutter, M. in Copur, Z. (2011). Financial behaviors and financial well-being of college students: Evidence from a national survey. *Journal of Family and Economic Issues*, 32(4), 699–714.
- Gutter, M., Garrison, S. in Copur, Z. (2010). Social learning opportunities and financial behaviour of college students. *Family & Consumer Science Research Journal*, 38, 387–404.
- Hafner, I. in Hafner Verbič, M. (ur.) (2016). *Didaktična gradiva za predmet gospodinjstvo. Ekonomika gospodinjstva ter bivanje in okolje*. Ljubljana: i2.
- Heller, D., Watson, D. in Ilies, R. (2004). The role of person versus situation in life satisfaction: A critical examination. *Psychological Bulletin*, 130, 574–600.

- Homer, P. M. in Kahle, L. R. (1988). A structural equation test of the value-attitude-behavior hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 638–646.
- Institut für Höhere Studien (IHS) (2016). *Projektbericht. Studierenden Sozialerhebung 2015. Bericht zur sozialen Lage der Studierenden. Band 1: Hochschulzugang und StudienanfängerInnen*. [22.06.2017]. Sneto z naslova: <http://www.sozialerhebung.at>
- Jagodič, G. in Dermol, V. (2016). Finančna pismenost dijakov srednjih šol. V: A. Trunk, V. Dermol in N. Trunk Širca (ur.), *Finančna pismenost med mladimi* (str. 105–116). Celje: Mednarodna fakulteta za družbene in poslovne študije.
- Joo, S. (2008). Personal financial wellness. V: J. J. Xiao (ur.), *Handbook of consumer finance research* (str. 21–33). New York, NY: Springer.
- Jorgensen, B. L. and Savla, J. (2010). Financial literacy of young adults: The importance of parental socialization. *Family Relations*, 59, 465–478.
- Justin, J. (ur.) (2013). *Državljska in domovinska kultura ter etika. Učbenik za 8. razred*. Ljubljana: i2.
- Kočar, S. in Trunk, A. (2016a). Dobre prakse finančnega izobraževanja v mednarodnem okolju. V: A. Trunk, V. Dermol in N. Trunk Širca (ur.), *Finančna pismenost med mladimi* (str. 47–56). Celje: Mednarodna fakulteta za družbene in poslovne študije.
- Kočar, S. in Trunk, A. (2016b). Dobre prakse finančnega izobraževanja v slovenskih institucijah. V: A. Trunk, V. Dermol in N. Trunk Širca (ur.), *Finančna pismenost med mladimi* (str. 57–68). Celje: Mednarodna fakulteta za družbene in poslovne študije.
- Kočar, S. in Trunk, A. (2016c). Finančna pismenost med odraslimi v Sloveniji. V: A. Trunk, V. Dermol in N. Trunk Širca (ur.), *Finančna pismenost med mladimi* (str. 91–96). Celje: Mednarodna fakulteta za družbene in poslovne študije.
- Lucas, R. E., Diener, E. in Suh, E. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 616–628.
- Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgellis, Y. in Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15(1), 8–13.

- Mayselless, O. in Scharf, M. (2003). What does it mean to be an adult? The Israeli experience. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 5–20.
- Nelson, L. J., Padilla-Walker, L. M., Carroll, J. S., Madsen, S. D., Barry, C. M. in Badger, S. (2007). “If you want me to treat you like an adult, start acting like one!” Comparing the criteria that emerging adults and their parents have for adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21, 665–674.
- OECD (2014), *PISA 2012 Results: Students and Money: Financial Literacy Skills for the 21st Century (Volume VI)*, PISA, OECD Publishing.
- OECD (2017), *PISA 2015 Results (Volume IV): Students’ Financial Literacy*, PISA, OECD Publishing, Paris.
- Otero-López, J. M., Pol, E. V., Bolaño, C. C. in Mariño, M. J. S. (2011). Materialism, life-satisfaction and addictive buying: Examining the causal relationships. *Personality and Individual Differences*, 50, 772–776.
- Pavot, W. in Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164–172.
- Pavot, W. in Diener, E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 3(2), 137–152.
- Puklek Levpušček, M. in Zupančič, M. (2010). Kako slovenski študentje zaznavajo obdobje prehoda v odraslost in različna merila odraslosti? *Pedagoška obzorja*, 25, 89–109.
- Reiber, C. (2017). „*Ich bin jung und brauche das Geld*“. *Die Rolle der Arbeit für studierende Emerging Adults* (neobjavljena magistrska naloga). Psihološka fakulteta, Univerza na Dunaju, Avstrija.
- Richins, M. L. (2004). The Material Values Scale: Measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research*, 31, 209–219.
- Richins, M. L. in Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19, 303–316.
- Roberts, J. A., Tsang, J.-A. in Manolis, C. (2015). Looking for happiness in all the wrong places: The moderating role of gratitude and affect in the materialism-life satisfaction relationship. *Journal of Positive Psychology*, 10(6), 489–498.

- Shimmack, U., Diener, E. in Oishi, S. (2002). Life-satisfaction is a momentary judgement and a stable personality characteristic: The use of chronically accessible and stable sources. *Journal of Personality*, 70, 345–384.
- Schimmack, U. in Oishi, S. (2005). The influence of chronically and temporarily accessible information on life satisfaction judgements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 395–406.
- Shim, S., Barber, B. L., Card, N. A., Xiao, J. J. in Serido, J. (2010). Financial socialization of first-year college students: The roles of parents, work, and education. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(12), 1457–1470.
- Shim, S. in Maggs, J. (2005). A cognitive and behavioral hierarchical decision-making model of college students' alcohol consumption. *Psychology & Marketing*, 22(8), 649–668.
- Shim, S., Serido, J., Tang, C. in Card, N. (2015). Socialization processes and pathways to healthy financial development for emerging young adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 38, 29–38.
- Shim, S., Xiao, J. J., Barber, B. L. in Lyons, A. C. (2009). Pathways to life success: A conceptual model of financial well-being for young adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 708–723.
- Sirgy, M. J., Gurel-Atay, E., Webb, D., Cicic, M., Husic, M., Ekici, A., ... Herrmann, A. (2012). Linking advertising, materialism, and life satisfaction. *Social Indicators Research*, 107, 79–101.
- Sirsch, U., Dreher, E., Mayr, E. in Willinger, U. (2009). What does it take to be an adult in Austria? Views of adulthood in Austrian adolescents, emerging adults and adults. *Journal of Adolescent Research*, 24, 275–292.
- Sirsch, U., Levec, K., Reiber, C. in Siderits, J. (2017). *Satisfaction with personal money management in Austrian emerging adult students*. Prispjevok predstavljen na IACCP konferenci, Varšava, Poljska.
- Solberg, E. G., Diener, E. in Robinson, M. D. (2004). Why are materialists less satisfied? V: T. Kasser in A. D. Kanner (ur.), *Psychology and consumer culture: The struggle for a good life in a materialistic world* (str. 29–48). Washington, DC: American Psychological Association.

- Solheim, C. A., Zuiker, V. S. in Levchenko, P. (2011). Financial socialization family pathways: Reflections from college students' narratives. *Family Science Review*, 16, 97–112.
- Sorgente, A. in Lanz, M. (2017). Emerging adults well-being: Protocol for a scoping review. *Adolescent Research Review*, 2(7), 1–38.
- Stubbe, J. H., Posthuma, D., Boomsma, D. I. in De Geus, E. J. C. (2005). Heritability of life satisfaction in adults: A twin-family study. *Psychological Medicine*, 35, 1–8.
- Taber-Thomas, B. in Perez-Edgar, K. (2016). Emerging adulthood. Brain development. V: J. J. Arnett (ur.), *The Oxford Handbook of Emerging Adulthood* (str. 126–141). New York: Oxford University Press.
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2009). Razvojne naloge v odraslosti. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 634–654). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Poredoš, M. (2017). *Predictors of life satisfaction in Slovene emerging adults and their parents*. Prispevek predstavljen na IACCP konferenci, Varšava, Poljska.
- Zupančič, M. in Poredoš, M. (v recenziji). *Satisfaction with personal financial management in Slovene first-year university students*. Pedagoška obzorja.
- Zupančič, M., Sirsch, U. in Poredoš, M. (2017). *Financial behavior and attitudes of emerging adults: Descriptive data of Slovene emerging adults' and their parents' self-reports, and Austrian emerging adults' self-reports*. Neobjavljeno raziskovalno poročilo, Filozofska fakulteta univerze v Ljubljani in Psihološka fakulteta univerze na Dunaju.
- Xiao, J. J., Tang, C. in Shim, S. (2009). Acting for happiness: Financial behavior and life satisfaction of college students. *Social Indicators Research*, 92, 53–68.